

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 11/2 2022 s. 538-553, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

SÖZLÜKSEL İŞTEŞLİK BİLDİREN DEYİMLER

Yusuf Kamil ÖZDAĞ*

Geliş Tarihi: Aralık, 2021

Kabul Tarihi: Nisan, 2022

Öz

Çatı ulamı, Türkçenin eklemeli yapısı gereği daha çok eyleme/yükleme getirilen çatı ekleri vasıtasıyla, biçim birimsel yöntemle gösterilir. Ancak eylemlerin tümü bu yolla sisteme giremez ya da anlatılmak istenen çatı ulamını yansıtmaz. Bu durumda sözlüksel ve söz dizimsel yöntemler devreye girer. Araştırmalar, Türkçedeki eylemlerin büyük bir çoğunluğunun {-ş} işteşlik eki alamadığını, alanlarınsa sadece bir kısmının çatı ulamını sunduğunu göstermektedir. Bu durum, işteş çatı ulamını vermek için diğer yöntemlerin kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Kalıplaşmış söz öbeği olan deyimler de bu amaç doğrultusunda kullanılabilir. İçerisinde biçim birimsel herhangi bir kodlayıcı bulunmamasına karşın eylemin gösterdiği işin ya da hareketin birlikte, karşılıklı, ortaklaşa yapıldığını anlatan deyimler bulunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Çatı, işteşlik, deyim, sözlüksel.

IDIOMS DECLARING LEXICAL RECIPROCAL

Abstract

The voice category is represented by the morpheme method, by means of the suffixes that are brought to verbs/predicates due to the additive structure of Turkish. However, not all of the verbs can enter the system in this way or do not reflect the category of the voice that is intended to be explained. In this case, lexical and syntactic methods come into play. Researches show that most of the verbs in Turkish do not have {-ş} reciprocal suffix, and only some of them present the voice category. This situation necessitates the use of other methods to give the voice category. Idioms with formulaic phrases can also be used for this purpose. Although there is no morphological encoder in it, there are idioms that explain that the action or movement shown by the verb is done together, mutually and jointly.

Keywords: voice, reciprocal, idiom, lexical.

Giriş

Eylemin karşılıklı, birlikte, ortaklaşa yapıldığını bildiren çatı ulamına işteşlik denmektedir. Buna göre eylemde sunulan hareket en az iki kişi tarafından gerçekleştirilir ve bu kişiler cümledeki özne ve nesne konumunu sırasıyla yer değiştirirler. Bir başka deyişle eylemin yansıttığı işi kişilerden biri yaptığında (özne) diğeri o işten etkilenen (nesne) olurken roller değişir ve özne, nesne; nesne ise özne olur. “Ali ile Ayşe dövüştü.” cümlesini:

* Doktora Öğrencisi; Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Programı, ykozdag0616@gmail.com

Ali, Ayşe'yi dövdü. / Ayşe, Ali'yi dövdü.
özne nesne yüklem özne nesne yüklem

biçiminde yüzey yapıya çıkardığımızda işteş çatının işlevi daha açık görülecektir.

Geleneksel bir yaklaşımla değerlendirildiğinde ve yukarıdaki örnek düşünüldüğünde işteş çatı ulamının yansıtılabilmesi için sisteme ve bunun özelinde eyleme {-ş} ekinin kodlanması gerektiği konusu oldukça açıktır¹. Ancak araştırmacılarca tartışma konusu olan ya da işteş çatı eki üzerine oluşan birtakım sorunlar da bulunmaktadır. Bunların ilki {-ş} ekini alan tüm eylemlerin işteş çatı ulamını yansıtmasıdır. Öyle ki oluş bildiren, dolayısıyla kılıcı niteliğe sahip bir özne barındırmayan eylemler ile bir durumdan başka bir duruma geçişi anlatan eylemlerin söz konusu eki alsalar bile işteş çatı olarak değerlendirilmesi doğru değildir: *acılaş-*, *bollaş-*, *bütünleş-*, *derinleş-*, *güzelleş-*, *katılaş-*, *sertleş-*, *tembelleş-*, *zorlaş-* vb. Yine geldiği kökle/gövdeyle bütünleşerek eylemde sunulan işin karşılıklı, ortaklaşa ya da birlikte yapıldığı anlamını vermeyen {-ş} ekli yapılar işteş çatı ulamını yansıtılmaktan uzaktır: *buruş-*, *büzüş-*, *çalış-*, *çıkış-*, *değiş-*, *dolaş-*, *dönüş-*, *karış-*, *katış-*, *kaynaş-*, *örtüş-*, *uğraş-*, *yetiş-* vb. (Üstünova, 2016, s. 57).

{-ş} ekini alan eylemlerin çok azı işteş çatı ulamını yansıtılmaktadır (Demircan, 2003, s. 101). {-İAş} eki olarak oluş bildiren eylemlerle, eklendiği eylemin *karşılıklı*, *ortaklaşa* ya da *birlikte* yapıldığı anlamını vermeyen {-ş} ekini almış yapıları işteş çatı ulamı içerisinde değerlendirmek makul görülmemektedir.

İşteş çatı ulamıyla ilgili bir diğer sorunsal söz konusu ekin her eyleme gelemiyor oluşudur. Mehmet Özmen, bu konuyla ilgili yaptığı çalışmasında kayda değer sonuçlar elde etmiştir. Buna göre Türkçe Sözlük'ten incelediği toplam 6441 eylemde {-ş} işteşlik ekiyle işteşlik bildiren 193 eylem bulunmaktadır. Geriye kalan ve işteşlik bildirmeyen {-laş/-leş-} ve {-ş} ekiyle türemiş eylemler dâhil 6248 eylem, {-ş} ekiyle işteşlik bildirmez. Buna göre, fiillerin % 97'si, {-ş} eki aracılığı ile işteşlik bildirmemektedir (Özmen, 2014, s. 721-722).

Eylemlerin büyük bir çoğunluğunun {-ş} işteşlik eki alamaması, alan eylemlerin de yine büyük bir çoğunluğunun işteş çatı ulamını yansıtılmaması söz konusu ulamı sunmanın farklı yolları olabileceğini göstermektedir. Zira bu eki alamayan pek çok eylemin *birlikte*, *karşılıklı* yapma anlamını sunmadığı söylenemez. Biçim birimsel kodlayıcıların yetersiz olduğu böyle bir durumda sözlüksel ya da söz dizimsel yöntemler gündeme gelir.

Jaklin Kornfilt, değişken dönüşlü zamir olarak tanımladığı *birbiri* sözcüğüne dikkat çekmiş ve bu sözcüğe getirilen çekim ekleri yoluyla ya da sözcüğün cümle içinde sunduğu anlam ilgilerine göre işteşliğin yansıtıldığını belirtmiştir. Ayrıca ona göre genel kabulün aksine, işteş çatı ulamını yansıtmak için başvurulan en sık yol eyleme {-ş} ekinin eklenmesi değil söz dizimine *birbiri* adının girmesidir (Kornfilt, 1997, s. 306).

Aslı Göksel ve Celia Kerslake, işteş çatı ulamını sunmanın farklı yolları olduğunu düşünen araştırmacılar dandır. Biçim birimsel yöntem ek olarak *birbiri* adıyla *ile/ (y)İA* kodlayıcısının birlikte kullanılmasıyla söz konusu çatı ulamının yansıtılabileceğini söyleyerek işteşliğin söz dizimsel yönüne göndermede bulunmaktadır (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 139).

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Ercilasun, 1999; Demircan, 2003; Korkmaz, 2009; Üstünova, 2016; Yıldız, 2014 vd.

Sözlüksel işteş çatının işlev ve öneminin yeterince farkına varılmadığını düşünen Kerime Üstünova bu durumun, Türkçenin biçim birimsel çatı için daha elverişli oluşundan kaynaklandığını belirtir (Türk Dil Kurumu, 2021):

Türkçede eylemin anlamsal yapısında hareketin karşılıklı-ortaklaşa yapıldığı verilmediğinden sözlüksel işteş çatı, cümleye katılan kodlayıcılarla sağlanır. Sözlüksel işteş çatıda, yüklemde biçim birimsel bir değişiklik söz konusu değildir. Ancak cümlenin sözdiziminde birbiri, beraber, birlikte, ile vb. karşılıklı yapma, ortaklık etme anlatan kodlayıcıların yüzey yapıya yerleştirilmesi ya da birlikte-karşılıklı yapma anlamının cümlede verilmesiyle oluşturulur.

Üstünova, işteş çatı ulamını işaretlemek için söz dizimine *birbiri* adılının eklenmesini sözlüksel işteş çatı olarak tanımlamasıyla diğer araştırmacılardan ayrılrsa da bu görüşü işteş çatı ulamını yansıtmamanın biçim birimsel yöntemin dışında farklı yollarının olduğunu belirtmesi nedeniyle önemlidir.

Özmen'in, işteşliğin yansıtılmasıyla ilgili görüşü ise şöyledir:

İşteşlik ekini almayan fiillerle işteşlik ekini alıp da işteşlik ifade etmeyen fiiller, birebir örtüşmemekle birlikte, işteşlik ifadelerini, ismin hâllerine göre, birbiri zamiriyle veya beraber, beraberce, birlikte, hep beraber, hep birden, karşılıklı zarflarıyla karşılar. İşteşlik ifade etmek üzere kullanılan zarflar, pekiştirme bildirmek üzere işteşlik ekini alan fiillerle de kullanılabilir, birbiri zamirini alan fiiller ise, araç durumu hariç, işteşlik ekini almış fiillerle kullanılmaz: "Birbirlerini dövüldüler." kullanılır, "Birbirleri dövüştüler." kullanılmaz. "Birbirlerine vurdular." kullanılır, "Birbirleriyle vuruştular." kullanılmaz; ancak, "Birbirleriyle vuruştular." kullanılır (Özmen, 2014, s. 723).

Bu ifadesiyle Özmen, biçim birimsel kodlayıcı olmadan da işteş çatı ulamının yansıtılabileceğini belirterek söz konusu dil birimlerinin pekiştirme işlevlerini vurgulamıştır.

Sözlüksel İşteşlik Bildiren Deyimler

Deyim bir durumu, olayı ya da kavramı daha estetik, daha çekici anlatmaya yarayan, daha çok mecaz anlamlarıyla kullanılan sözcük ya da sözcüklerden oluşan, kalıplaşmış sözler olarak tanımlanır (Aksoy, 1993, s. 50). Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğünün "*Bir tür sözlüksel birim oluşturan anlam birim toplaşması, genellikle öz anlamından az çok ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış söz.*" şeklindeki tanımı ise deyimlerin sözlüksel yönünü düşündürmektedir (Vardar, 2002, s. 74). Bu tanımların aşağı yukarı benzer olduğunu söylemekle birlikte dilde, yeni bir kavram üretme ya da duygu ve düşünceleri farklı bir tarzda, kısa yoldan ifade etme ihtiyacı belirlediğinde tercih edilen anlatım yollarından biri de deyimlerdir denebilir. Çoğu deyimde sözcüklerin gerçek anlamının dışına çıkması bu yapıları özel ve önemli bir konuma taşır. Zira sözcüklerin bir araya gelerek kazandığı bu yeni anlam, aynı dili konuşan insanların kültürlerinden, bakış açılarından ve dünya görüşlerinden izler yansıtır. Türk dili özelinde bakıldığında Eski Türkçeden günümüze değin farklı dönem ve coğrafyalarda kullanılmasına karşın deyimlerin ufak tefek değişiklikler dışında büyük oranda aynı kalması bu durumu destekler niteliktedir (Şahin, 2009, s. 2035). Kaşgarlı Mahmut'un Divanu Lügati't-Türk'te verdiği örnekler incelendiğinde Türk dilinin deyimler konusunda zengin olduğu anlaşılmaktadır. Geçmişten günümüze birer kültür kodlayıcısı olan bu yapıların varlığı, sayısı ve kullanım sıklığı Türkçenin kavram üretme ve dili işleme gücünü göstermektedir.

Deyimlerin kullanım sıklığı ve ifade gücü, onları farklı iletileri yansıtmak için kullanılmalarında oldukça elverişli yapar. Yüklemde biçim birimsel (bu konu özelinde {-ş} eki) bir değişiklik olmadan işteş çatı ulamının yalnızca deyim anlamsal işlevinden anlaşıldığı ya da Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'ndeki tanımı işteş çatı eki ile açıklanan deyimler bulunmaktadır. Bilal Uysal, deyimlerin bu özelliğini şöyle açıklar:

Türkçede sözlüksel işteş çatı, deyimler ve kalıplaşmış ifadelerle de oluşturulmaktadır. Karşı karşıya gelmek, kanlı bıçaklı olmak, yüz göz olmak gibi en az iki özneyi gerektiren biçimce tekil, mantıkça çokluk öznel deyimlerle de sözlüksel olarak işteş çatı oluşturulabilmektedir. Deyim yüzey yapıda herhangi bir işaretleyici taşımamasına rağmen sözlüksel olarak işteş çatıyı işaretler (Uysal, 2018, s. 810).

Deyimler işteş çatı ulamını, içerisinde barındırdığı *birbiri + iyelik eki* ya da *ara + iyelik eki* biçiminde kurgulanan kodlayıcılarla yansıtıldığı gibi, bu yapılardan herhangi birinin yardımı olmadan, kendi anlamsal özelliğinden yararlanarak da sunabilir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta *birbiri* adının söz dizimsel bir işaretleyici değil, deyim ayrılmaz bir parçası olmasından hareketle sözlüksel bir kodlayıcının kurgulanması amacıyla sisteme girmiş olmasıdır. Zira bu tür kalıplaşmış yapılarda -sözcüklere eklenen çekim ekleri hariç- sözcükler donuklaşır ve oluşturulan yeni dil biriminin bir öbeği konumuna geçer. Dolayısıyla *birbiri* adlı bağımsız bir yapı olmaktan uzaklaşmış deyimlerin bir parçası olarak sözlüksel işteş çatının yansıtılması amacına hizmet etmiştir. Bir diğer husus deyimlerin, içerisinde biçim birimsel işteş çatı eki barındırmamasına karşın bağlamsal ve mantıksal açıdan eylemi gerçekleştiren en az iki kişinin var olduğunu derin yapıda yansıtmasıdır. Aşağıda örnekleri verilen deyimlerin büyük bir çoğunluğunun sözlük anlamı, Türk Dil Kurumu'nun Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde biçim birimsel işteş çatıyla; geri kalanıysa eylemin en az iki kişiyle yapıldığı vurgulanarak açıklanmıştır. Bu durum deyimlerin sözlüksel işteş çatı ulamını yansıttığı düşüncesini güçlendirmektedir. Aşağıda sıralanan deyimlerin tümünün anlamı bu sözlükten aktarılmış; verilen örnekler Türkçenin söz dizimi ve dil bilgisi kuralları gözetilerek araştırmacı tarafından kurgulanmıştır.

Birbirini çekememek: Kıskanmak.

“Kızla görümcesi daha ilk günden birbirini çekememeye başladı.”

Deyimde geçen *birbirini* sözcüğü, deyim işteş çatı ulamını yansıtmasında önemli rol oynamıştır. Zira söz konusu adıldan, cümledeki iki unsurun (kız, görümce) yine cümlede sunulan eylemde (çekememek) bir arada bulunduğunu anlamak mümkündür. Eylemin birlikte mi yoksa karşılıklı mı yapıldığı ise deyim anlamsal işlevinden anlaşılır. Deyim *kıskan-* eylemini yansıttığına göre iki öge arasında bir karşılıklılık söz konusudur denebilir. Cümleye göre sırasıyla kız eden/kıskanan konumunda özneken görümce etkilenen/kıskanılan konumunda nesnedir. Ardından görümce özne (kıskanan), kız ise nesne (kıskanılan) olarak yer değiştirir. *Kıskan-* eyleminin biçim birimsel işteş çatıyla çekime girememesi nedeniyle bu cümlede, deyimler vasıtasıyla sözlüksel yöntemden yararlanılmıştır.

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*kız ile görümce* arasında)

Fiskos etmek: Başkalarının bulunduğu yerde birkaç kişi gizlice, alçak sesle konuşmak.

“Odaya girdiğinde iki görevlinin köşeye çekilip fiskos ettiğini gördü.”

Örnek cümlede geçen “iki görevlinin bir köşeye çekilip fiskos etmesi” sözündeki deyim, karşıladığı anlam bakımından eylemin en az iki kişi tarafından yapıldığını belirtmektedir. Cümlede iki tane yapan öge (birinci görevli, ikinci görevli) bulunması da yine deyim anlamsal işlevine hizmet etmek içindir. Bir başka deyişle deyim işaret ettiği anlamsal işlevle cümlede işi yapan öge sayısı -derin yapıda ya da yüzey yapıda fark etmeksizin- örtüşmek zorundadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta yapan/özne sayısı birden fazla olan her cümlenin işteşlik barındırmayacağıdır. Bu aşamada deyim anlamsal işlevi devreye girer. *Fiskos et-* deyimini, anlamsal olarak *konus-* eyleminin en az iki kişi arasında gerçekleştiğini yansıttığından ve söz konusu eylemin birlikte ve daha çok karşılıklı yapılacağı düşünüldüğünde sözlüksel işteş çatının varlığı ortaya çıkacaktır. Bu açıdan bakıldığında cümlede önce biri (birinci görevli) özne konumunda konuşurken diğeri (ikinci görevli) nesne konumunda dinleyici olarak kalmış; ardından roller değişip ikinci *görevli* özne (konuşan) birinci *görevli* nesne (dinleyen) konumuna geçmiştir. Bu anlamsal ilgi, eylemde biçim birimsel kodlayıcı olan {-ş} eki yerine sözlüksel kodlayıcı rolündeki *fiskos et-* deyimini ile sağlanmıştır.

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*birinci görevli* ile *diğer görevli* arasında)

Gırtlak gırtlığa gelmek: Kıyasıya dövüşmek.

“İşten çıkacağını öğrenince patronuyla gırtlak gırtlığa geldi.”

Gırtlak gırtlığa gelmek deyiminin sözlük anlamı, sözlüksel işteş çatının en belirgin örneğini sunmaktadır. *Döv-* eyleminin yapısal özelliği en az iki ögenin cümle içinde -derin yapı ya da yüzey yapı fark etmeksizin- bulunmasını zorunlu kılar. Bir başka deyişle cümlede en az bir yapan/döven bir de etkilenen/dövülen bulunmak zorundadır. Eğer döv- eylemi karşılıklı yapılıyorsa burada işteş çatının varlığı söz konusudur. İşteş çatıyı sistem içerisinde göstermenin farklı yolları olmakla birlikte bu cümlede deyimden ve deyim anlamsal işlevinden faydalanılmıştır. Kolaylıkla “*Patronuyla anlaşamayınca dövüştüler*” ya da “*Patronuyla anlaşamayınca birbirlerini dövdüler.*” biçiminde kurgulanabilecekken daha estetik -belki durumu daha iyi resmeden- bir ifade tercih edilmiştir. Bu cümlede *gırtlak gırtlığa gelmek* deyiminden iki kişinin, aynı anda ve “karşılıklı” olarak birbirinin gerçekten de gırtlığını sıktığı düşünülebilir; daha genel bakıldığında *dövüştüğü* tahmin edilebilir. Bir başka deyişle söz konusu ifade hem gerçek hem mecaz anlamda kullanılmış olabilir. Burada odaklanması gereken nokta cümlede ve onun özelinde deyimde yansıtılan eylemin “karşılıklı” gerçekleştiğidir ki bu da işteş çatı ulamının varlığına işaret eder. Ancak yüzey yapıda biçim birimsel kodlayıcı yerine deyim ve deyim anlamsal işlevinden yararlanılması bir yöntem olarak sözlüksel işteş çatının varlığını ortaya koyar.

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*o* ile *patron* arasında)

Diğer Örnekler

Al gülüm ver gülüm:

- Çıkar ilişkilerinde bazı sıkıntıları karşılıklı olarak görmezden gelme.
- Bir kimseye yapılan hizmetin hemen karşılığını bekleme durumu:

“*Ben senin işini sorgusuz hallettiğime göre sen de benim bu sıkıntımı çözeceksin. Gayet makul bir anlaşma, al gülüm ver gülüm olacak.*”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*ben ile sen* arasında).

Araları limoni olmak: Aralarında hafif bir kırgınlık olmak.

“Sorumluluklarını yerine getirmediği için ailesiyle arası limoni olmaya başladı.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*o ile ailesi* arasında).

Araları şekerrenk (serin) olmak: İki kişi arasında dostluk ilişkileri bozuk olmak.

“Asistanıyla oldukça uyumlu çalışırken bir anda araları şekerrenk olmuştu. İş dışında birbirlerinin yüzüne bakmıyorlardı.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*o ile asistan* arasında).

Aralarına kara kedi girmek: İki dost birbirine gücenmek, iki dostun arasına soğukluk girmek.

“Bu sıralar onunla konuşmadığını fark ettim, aranızda kara kedi mi girdi?”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*o ile sen* arasında).

Aralarında kan olmak: Aralarında kan davası bulunmak.

“Kızla adamın ailelerinin aralarında kan olduğu için evlenmeleri epey zor görünüyor.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*kızın ailesi ile adamın ailesi* arasında).

Aralarındaki buzları eritmek: Kırgınlığı, küslüğü ortadan kaldırmak.

“Ömer ve karısı Mehtap aralarındaki buzları eritmek için çay bahçesinde buluştu.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*Ömer ile Mehtap* arasında).

Aralarından kara kedi geçmek: Birbirinden soğumak, aralarına soğukluk girmek

“Büşra ile aralarından kara kedi mi geçti bilinmez, birkaç gündür birbirlerine selam bile vermiyorlar.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*Büşra ile o* arasında).

Aralarından su sızmamak: Aralarında çok yakın, sıkı fıkı arkadaşlık bulunmak.

“Yakın zamana kadar aralarından su sızmayan Sefa ile Berkay, bu olaydan sonra görüşmemeye başladı.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık, birliktelik (*Sefa ile Berkay* arasında).

Arası (araları) açılmak (açık olmak, bozulmak): Arkadaşlıkları sarsılmak, arkadaşlık bağları kopmak, birbirine darılmak.

“Bu sıralar yönetmenle araları açıldığı için sete gitmiyor.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*yönetmen ile o* arasında).

Araya (aralarına) soğukluk girmek: Arada kırgınlık oluşmak.

“Salih, bir süredir görüşmediği arkadaşıyla aralarına soğukluk girdiğini düşünmeye başlamıştı.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*Salih ile arkadaşı* arasında).

Arka arkaya vermek: Birbirini korumak için birleşmek, destek olmak, dayanışmak.

“*Babasıyla arka arkaya verip bu zor günleri atlatmaya çalıştılar.*”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık, birliktelik (*o ile babası* arasında).

Aşık atmak:

a) Yarış etmek, yarışmak.

b) Boy ölçüsmek.

“*Adam, önceleri küçümsediği bu çocuğun oyunları kolayca kazandığını görünce onunla aşık atamayacağını hemen anlamıştı.*”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*adam ile çocuk* arasında).

Ayak uydurmak: *mec.* Kendi gidiş ve davranışını başkasınıninkine benzetmek.

“*O serseriye ayak uydurursan sen de onun gibi bir baltaya sap olamazsın!*”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Ortaklık, birliktelik (*o serseri ile sen* arasında).

Ayrı düşmek:

a) Birbirinden uzakta kalmak.

“*Ekmeğini kazanabilmek için eşinden yıllarca ayrı düşmüş bir adamdı.*”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*adam ile adamın eşi* arasında).

b) *mec.* Uyuşmamak.

“*İki tecrübeli hoca, konu siyasete gelince sürekli ayrı düşüyor; sabahlara kadar süren sert bir tartışma yaşıyordu.*”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*iki tecrübeli hoca* arasında).

Bahse girmek (biriyle): Görüşünde veya iddiasında haklı çıkacak tarafa bir şey verilmesini kabul eden sözlü anlaşma yapmak.

“*Muzaffer, soruya doğru cevabı veremeyeceğini düşündüğü öğrencisiyle bahse girdi.*”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*Muzaffer ile öğrenci* arasında).

Baş başa olmak: Birlikte bulunmak, beraber yaşamak.

“*Uzun süre baş başa olan bazı çiftlerde evliliğin heyecan kalmıyor.*”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık, birliktelik (*çiftler/kadın ile erkek* arasında).

Baş başa vermek:

a) İki veya daha çok kimse bir kenara çekilip konuşmak.

“*Şirket sahibi ile ustabaşı bir ara baş başa verdiler, epey gergin görünüyorlardı.*”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık, birliktelik (*şirket sahibi ile ustabaşı* arasında).

b) Dayanışmak.

“İki kafadar baş başa vermiş öğretmen yanlarına gelmeden ödevi tamamlamaya çalışıyordu.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık, ortaklık, birliktelik (iki kafadar/öğrenci arasında).

Baş göz olmak: hlk. Evlenmek.

“Adamın tek istediği emekli olmadan evvel kızın helal süt emmiş biriyle baş göz olmasıydı.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık, birliktelik (kız ile helal süt emmiş biri arasında).

Berabere kalmak:

a) Aynı sayıyı almak;

b) Başa baş gelmek.

“Çekişmeli geçen maçta iki taraf berabere kalmıştı.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (iki taraf/takım arasında).

Bir araya gelmek: Bir yerde toplanmak, buluşmak.

“Her yılbaşında bu eski dostlar bir araya gelir, gönüllerince eğlenirlerdi.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık, birliktelik (eski dostlar/dost ile dost arasında).

Bir yastığa baş koymak: Evli bulunmak.

“Onunla yıllardır bir yastığa baş koyduk, ne hissettiğini çok iyi bilirim.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık, birliktelik (ben ile o arasında).

Birbiri için yaratılmış olmak: Birbiriyle çok iyi anlaşmak.

“Gelinle damat sanki birbiri için yaratılmış gibiydi, aralarında tam bir uyum vardı.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık, birliktelik (gelin ile damat arasında).

Birbirine düşmek: Araları açılmak, aralarında anlaşmazlık çıkmak.

“Geride kalan miras yüzünden anne ile oğlu birbirine düştü.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (anne ile oğul arasında).

Birbirine girmek: Kavga etmek, dövüşmek.

“Alacak verecek meselesinden patronuyla birbirine girdi.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (o ile patron arasında).

Birbirini yemek: İki veya daha çok kimse birbiriyle uğraşmak, birbirine kötülük etmek.

“Öğretmen sınıftan çıkınca öğrenciler birbirini yemeye başlamış.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (öğrenci ile öğrenci arasında).

Birbirinin gözünü çıkarmak: Kıyasıya dövüşmek

“Simitçi çocuklar, müşteriyi paylaşamayınca birbirinin gözünü çıkardı”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*simitçi çocuklar/simitçi çocuk ile simitçi çocuk* arasında).

Birbirinin gözünü oymak: Aralarında aşırı geçimsizlik olmak.

“Bu iki dikbaşı çocuk daha ilk günden tartışmaya başlamış, ilerleyen günlerde birbirinin gözünü oyacak hale gelmişlerdi.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*iki dikbaşı çocuk/dikbaşı çocuk ile dikbaşı çocuk* arasında).

(Biri ötekiyle) Mahkemelik olmak: İstemediği hâlde dava konusu olmak.

“Kardeşimin bu uzlaşmaz tavrı yüzünden sanırım mahkemelik olacağım.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*ben ile kardeşim* arasında).

(Birinin) Yatağına girmek: Kadın biriyle evlilik dışı ilişkide bulunmak.

“Boşanacağı için üzülmen yersiz; bunu, bir başka kadının yatağına girmeden önce düşünenecektin.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık, birliktelik (*sen ile bir başka kadın* arasında).

(Biriyle, bir şeyle) Baş başa kalmak: Biriyle veya bir şeyle yalnız kalmak.

“Hepsi mekândan teker teker ayrılınca kadın, hayatında ilk kez gördüğü bu adamla bir anda baş başa kaldı.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık, ortaklık, birliktelik (*kadın ile adam* arasında).

(Biriyle) Temas etmek:

a) Görüşüp konuşmak.

“Yarın ilk iş müşteriye temas edip elde kalan malları da satmaya çalışacağım.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık, birliktelik (*ben ile müşteri* arasında).

b) Cinsel ilişkide bulunmak.

“Adam bu hastalığa, bir hayat kadınına temas ettiği için yakalanmış.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık, birliktelik (*adam ile hayat kadını* arasında).

Boğaz boğaza gelmek: Zorlu kavga etmek.

“Boğaz boğaza gelen Güven ile Erdem’i arkadaşları zor zapt etti.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*Güven ile Erdem* arasında).

Burun buruna gelmek: Beklenmedik bir anda karşılaşmak, birbirlerine çok yaklaşmak.

“Kadın, gece atıştırmak için mutfığa gittiğinde hırsızla burun buruna gelmiş.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*kadın ile hırsız arasında*).

Çene çalmak: Gevezelik etmek.

“Mahalledeki komşu kadınlar yaz akşamlarında kapının önüne iner, geç saatlere kadar çene çalarlardı.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*komşu kadın ile komşu kadın arasında*).

Çene yarışına girmek: Birbirinin sözünü keserek susmamacasına konuşmak.

“Yusuf’la çene yarışına girince zamanın nasıl geçtiğini unutmuştu.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*Yusuf ile o arasında*).

Çene yarıştırmak: Karşılıklı gevezelik etmek, çok konuşmak.

“Sohbetin bir sonuca bağlanmayacağını anladığımda onunla çene yarıştırmamın saçma olduğunu anlamıştım.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*ben ile o arasında*).

Dostluk etmek: Yakınlık kurmak, dost gibi candan davranmak.

“Bu iki kafadar uzun yıllar dostluk etmiş, birbirlerine her türlü desteği vermekten geri durmamıştı.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık, birlikte (*kafadar ile kafadar arasında*).

Dudak dudağa gelmek (kalmak): Öpüşmek.

“Artık her şeyi geride bırakan aşıklar bir süre birbirlerini seyrettikten sonra dudak dudağa geldi.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık, birliktelik (*aşık kadın ile aşık erkek arasında*).

Düşüp kalkmak:

a) Erkek kadınla veya kadın erkekle yasa ve töre dışı yakın ilişki kurmak.

“Benimle tanışmadan önce pek çok kadınla düşüp kalkmış, bir bilinmezin içinde savrulup durmuş.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*o ile pek çok kadın arasında*).

b) Biriyle çok yakın arkadaşlık etmek.

“Karısını sürekli ihmal ediyor, iş arkadaşıyla düşüp kalkıyordu.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık, birliktelik (*o ile iş arkadaşı arasında*).

El ele vermek: Birlikte davranmak, bir konuda birleşmek.

“El ele verirseniz bu sorunun üstesinden kolaylıkla gelirsiniz.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Birliktelik, ortaklık (*sen ile o arasında*).

El sıkılmak: Selamlaşmak için birinin elini tutmak.

“Başkan, tüm delegenin elini tek tek sıktı.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık, (*başkan* ile *tüm delege* arasında).

Et tırnak olmak: Sıkı aile bağı kurmak.

“Bu olaydan sonra onunla et tırnak olduk, gözümde kardeşimden farkı yoktur.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Birliktelik (*ben* ile *o* arasında).

Gerdeğe girmek: Gelinle damat düğün gecesi bir araya gelmek.

“Damat, gerdeğe girecek olmanın heyecanı yüzü kızarıyor, yatak odasının hemen önünde öylece bekliyordu.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*damat* ile *gelin* arasında).

Göz göze gelmek: Her iki tarafın bakışları karşılaşmak.

“Onca kalabalığın arasından sevdiği kadınla göz göze gelen adam bir anda kızardı.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*kadın* ile *adam* arasında).

Halay çekmek (tepmek): Halay oyunu oynamak.

“Köyün delikanlıları coşkuyla halay çekiyor, havaya ateş ediyorlardı.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık, birliktelik, ortaklık (*köyün delikanlıları* arasında).

Hasret gidermek: Özleme son vermek, kavuşmak.

“Bayram vesilesiyle bir araya gelen ana oğul doyasıya hasret giderdi.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık, birliktelik (*ana* ile *oğul* arasında).

Her kafadan bir ses çıkmak: Bir konu üzerinde herkes rastgele konuşmak.

“Bu soru üzerine üyeler kontrolden çıkmıştı. Artık her kafadan bir ses çıkıyordu.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Birliktelik, karşılıklılık (*üye* ile *üye* arasında).

İki satır laf etmek (konuşmak): Dostça biraz söyleşmek.

“Yarın kafeye gel de buluşup iki çift laf edelim.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*ben* ile *sen* arasında).

İşi pişirmek: tkz. Aralarında gizlice anlaşmak.

“Biz bu sıkıntıdan nasıl kurtuluruz diye düşünürken Mehmet’le Elif çoktan işi pişirmişti bile.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık, birliktelik (*Mehmet* ile *Elif* arasında).

Kafa kafaya vermek:

a) İki veya birkaç kişi bir kenara çekilip konuşmak.

“Sorunun büyüklüğünü şirket sahibi ile müdürün terasta kafa kafaya verdiği gibi gördüğümde anladım.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*şirket sahibi ile müdür arasında*).

b) Dayanışmak.

“*Ödevi yetiştirebilmek için çocukla ablası kafa kafaya vermişti.*”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık, birliktelik (*çocuk ile ablası arasında*).

Kanlı bıçaklı olmak: Aralarında herhangi bir nedenden dolayı birbirini öldürecek kadar düşmanlık bulunmak.

“*Saçma sapan bir para meselesinden babamla kanlı bıçaklı olduk.*”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*ben ile babam arasında*).

Karşı karşıya gelmek:

a) Birden karşılaşmak.

“*İki eski dost, lokanta çıkışında karşı karşıya geldi.*”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*eski iki dost arasında*).

b) Zıtlaşmak.

“*Bu huysuz adamlar bu konuda da karşı karşıya gelmişti.*”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*bu huysuz adamlar arasında*).

Karşı karşıya olmak: Yüz yüze gelmek.

“*Maçın başlamasına dakikalar kala iki boksör karşı karşıyaydı.*”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*iki boksör arasında*).

Mercimeği fırına vermek: tkz. Kadınla erkek gizlice aşk ilişkisi kurmak.

“*Ahmet, o kızla uzun zaman önce mercimeği fırına vermiş, bu yaz evlenmeyi düşünüyorlarmış.*”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık, birliktelik (*Mehmet ile o kız arasında*).

Pazarlığı pişirmek: Pazarlıkta uyuşma sağlayacak duruma gelmek.

“*Babam, satıcıyla nihayet pazarlığı pişirdi. Bu arabayı alıyoruz galiba.*”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*babam ile satıcı arasında*).

Rast gelmek: Düşünmediği, ummadığı hâlde karşılaşmak, rastlamak, tesadüf etmek.

“*Parayı nereden bulacağını düşünerek yürürken birden eski dostuna rast geldi.*”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*eski dost ile o arasında*).

Saç saça baş başa gelmek (dövüşmek): Kadınlar, birbirlerini kıyasıya hırpalayacak biçimde kapışmak.

“*Zeynep, yalnızca konuşmak için gittiği kadınla bir zaman sonra saç saça baş başa gelince ayırmak için yanlarına koştuk.*”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*Zeynep ile kadın arasında*).

Söz kesmek: Genellikle evlenmek için anlaşip kesin karar vermek.

“Bundan daha romantik, daha samimi bir ortamı başka zaman bulamayacaklarını düşünen adamlar sevgilisi oracıkta söz kesmişlerdi.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*adam ile sevgilisi* arasında).

Yüz yüze bakmak: Arada hatır gönül meselesi olduğu için karşılıklı ilişkiyi korumak zorunda bulunmak.

“O senin amcan, bu dargınlığa son vermen gerekir. Sonuçta yıllarca yüz yüze bakacaksınız.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*sen ile amcan* arasında).

Yüz yüze gelmek:

a) Birden karşılaşmak.

“Kız, ara sokağa girer girmek babasıyla yüz yüze geldi.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*kız ile babası* arasında).

b) Bir araya gelmek.

“Kızla oğlan, aylar sonra yine bir davette yüz yüze geldiler.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*kız ile oğlan* arasında).

Yüz yüze kalmak: Aynı ortam içerisinde bulunmak.

“Davetliler ayrılınca daha yeni tanıştığı kadınla yüz yüze kalıverdi.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık (*o ile kadın* arasında).

Yüz yüze yaşamak: Sürekli olarak bir arada olmak zorunda bulunmak.

“Ayça, yıllarca nefret ettiği babasıyla yüz yüze yaşamış birisi. Onu da anlamak gerekir.”

Deyimin sunduğu işteş çatı özelliği: Karşılıklılık, birliktelik (*Ayça ile babası* arasında).

Sonuç

Türkiye Türkçesinde işteş çatı ulamı için kullanılan {-ş} ekinin her eyleme gelememesi, eklendiği her eylemde işin karşılıklı, birlikte yapıldığı anlamını yansıtmaması söz konusu ulamın sunulmasında farklı yolların kullanılmasını zorunlu kılar. Bunlardan biri olan sözlüksel yöntemde, sistem içinde {-ş} eki yerine sözcük/sözcük öbeğinden yararlanır. Yöntem ve işlev benzerliği gösteren bazı deyimlerin de sözlüksel işteş çatı ulamını yansıttığı görülmektedir. Bu yapılar, anlamsal açıdan en az iki öznenin var olduğunu anlatırken bu öznelerin işi karşılıklı, birlikte, ortaklaşa yaptığını vurgular. Özellikle *birbiri + iyelik eki*, *ara + iyelik eki* sözcüklerini içinde barındıran deyimlerde işteşlik bir derece daha belirginleşirken diğerlerinde deyim sözlük anlamı önem kazanır. Deyimlerin bu işlevi yerine getirmesi -anlam zenginliği sunmasının yanında- işteş çatı ekinin kullanım sıklığının görece düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Yaşanan bu “sıkışıklık” nedeniyle dil denen sistemler bütünü yeni bir yol bulmuş, deyimlere bu anlamsal görevi yüklemiştir. Ayrıca örnek cümlelere dikkat edilirse işteş çatı ulamını yansıtan deyimlerin yanında, söz konusu anlamı sunması için sözdiziminde *ile*

edatlı/vasıta halli tamlayıcıların işaretlendiği açıkça görülecektir. Bu dil biriminin işlevi sistemde yer alması zorunlu olan en az iki öznenin bir arada bulunduğunu işaretlemektir. Dolayısıyla deyimlerin anlamsal işlevinin yanı sıra sözü edilen dil biriminin sistem içinde bulunması da önemli bir ayrıntı olarak dikkat çekmektedir. Sonuç olarak yukarıda sıralanan ve yapılacak çalışmalarla sayıları arttırılabilecek birtakım deyimlerin işteş çatı ulamını yansıtmaya işlevini taşıdığı ve bu işlevin söz konusu ulamın sunulmasında yeni bir alan açtığı söylenebilir.

Kaynaklar

- Akçataş, A. (2011). *Türkiye Türkçesi fiil anlam söz dizimi - fiil kökleri arası ilişkiler üzerine bir inceleme*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aksoy, Ö. A. (1988). Atasözleri, deyimler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten-1962*, Ankara: TDK Yayınları, 140-148.
- Aksoy, Ö. A. (1993). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Alagöz, B. E. (2019). *Eski Anadolu Türkçesinde çatı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baasanjav, T. (2006). *Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında çatı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Börekçi, M. (2004). Türkçe öğretimi açısından çatı kavramı. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 487-499.
- Demircan, Ö. (2003). *Türk dilinde çatı*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Ercilasun, A. B. (1999). Türkiye Türkçesinde fiil çatıları, *Türk Gramerinin Sorunları II*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 22-23 Ekim 1993, Ankara: 224-257.
- Göksel, A. ve Kerslake, C. (2005). *Turkish: a comprehensive grammar, London and New York: Routledge Taylor & Francis Group*.
- Gurina, E. A. (1997). Fiil çatısı üzerine. *TDAY Belleten*. 195-213. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatipoğlu, V. (1964). Kelime grupları ve kuralları. Ankara: *TDAY-Belleten*.
- Korkmaz, Z. (1999). Türkiye Türkçesinde fiil çatısı üzerine görüşler (Alm. Diathesis, Fr. Voix, İng. Voice, Osm. Binâ, Fiil Binâsı). *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1996*, 159-165.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri: (şekil bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. London and New York: Routledge.
- Lübimov, K. (1963). Çağdaş Türkiye Türkçesinde çatı kategorisi ve çatı ekleriyle türetilen fiiller. *Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*, XIII(147), 150-155.
- Özmen, M. (2014). Türkçede işteşlik. *Türkoloji Tartışmaları Başarı ve Zaaflarıyla Çağdaş Türkoloji*, 714-729.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü, 1. cilt*. İstanbul, Millî Eğitim Basımevi.
- Sinan, A. T. (2001). *Türkçenin deyim varlığı*. Malatya: Kubbealtı Yayınları.
- Şahin, H. (2004). *Türkçede organ isimleriyle kurulan deyimler*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.

- Şahin, H. (2009). Kaşgarlı'dan günümüze organ isimleriyle kurulmuş deyimler. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(3), 2020-2036.
- Tezcan, B., Tariktaroğlu, A. ve Gemalmaz, E. (2004). *Türkçe sözlük'ün ters dizimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 845.
- Toprak, F. (2008). DLT'de işteş çatılı fiillerden yola çıkarak Türkçede işteşlik kavramının fonksiyonları. *II. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu - Kaşgarlı Mahmud ve Dönem*. Ankara: 28-30 Mayıs.
- Türk Dil Kurumu. *Atasözleri ve deyimler sözlüğü*. 25.11.2021 tarihinde, <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişilmiştir.
- Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uysal, B. (2018). Türkçede işteş çatı ve işteş çatının özellikleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 7(2), 806-836.
- Uysal, B. (2020). *Türkçede işteş çatı*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Üstünova, K. (2016). *Eylem işletimi*. İstanbul: Sentez Yay.
- Üstünova, K. (2020). Kendi kendine / kendiliğinden olma / oluş bildiren eylemlerin sınıflandırılması üzerine. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Ö8, 1-13.
- Üstünova, K. (2021). Türk Dil Kurumu. (2021, 29 Eylül). *IX. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Bilge Tonyukuk Salonu, 14. Oturum* [Video]. YouTube, 20.12.2021 tarihinde, <https://www.youtube.com/watch?v=znA-P6O-0oE> adresinden erişildi.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Yıldız, M. (2014). *Eski Türkçede işlevsel bağlamda çatı ekleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, S. (2012). *Türkiye Türkçesi çatı şekilleri ve işlevleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Extended Abstract

Reciprocal is the voice category that states that the work described by the verb is done reciprocally, together and jointly. Accordingly, the movement presented in the verb is performed by at least two people, and these people change the position of the subject and object in the sentence, respectively. In other words, when one of the people does (subject) the work that the verb reflects; the other is affected (object) by that work. The roles change and the subject, the object; the object becomes the subject.

According to the traditional grammar understanding, it is sufficient to code the suffix {-ş} into the verb to reflect the reciprocal context. It is quite clear that reciprocal can be reported through the said suffix. However, there are some problems that are the subject of discussion by researchers. The first of these is that all verbs with {-ş} suffix do not reflect the context of the reciprocal. According to some researchers, it is not correct to consider all verbs with the suffix {-ş} and {-laş} as reciprocal, as in the traditional grammar understanding. Because structures that are verbs of becoming by taking {-laş} suffix and structures that do not mean that the work is done reciprocally, jointly or together, although they take {-ş}, cannot be evaluated in the reciprocal category.

Another problem with the reciprocal category is that this suffix cannot come to every verbs. According to a study, there are 193 verbs declaring reciprocal with the {-ş} suffix out of 6441 verbs examined in the Turkish Dictionary. The remaining 6248 verbs (including the verbs derived from {-laş/-

leş-) and {-ş}) do not have the meaning of reciprocal with {-ş} suffix. That is, 97% of the verbs do not report reciprocal with the {-ş} suffix.

The fact that the majority of the verbs do not receive the {-ş} suffix and that the majority of this verbs do not reflect the category of reciprocal shows that there may be different ways of presenting the context of reciprocal. Because it cannot be said that many verbs that do not take this suffix do not offer the meaning of doing together, mutually. In such a situation that morpheme encoders are insufficient, lexical or syntactic methods come to the fore.

The reason why the function and importance of the lexical method is not sufficiently noticed may be due to the fact that Turkish is very suitable for morphemes. Some researchers point to the being of the lexical method by saying that the reciprocal category can be presented with the words *birbiri*, *beraber*, *beraberce*, *birlikte*, *hep beraber*, *hep birden*, *ile*, *karşılıklı*. It is understood from the researchers opinion, without any morphological changes (in this case, {-ş} suffix) in the predicate; its semantic function is that it is possible to benefit from lexical method, provided that the action is done mutually and together. In addition to the above coders used for this purpose, we think that there are also idioms that reflect the same function. There are idioms without morpheme encoders, whose semantic functions are understood to be reciprocal only, or whose equivalent in the Dictionary of Proverbs and Idioms reflects the meaning of reciprocal.

Idioms can reflect the reciprocal context with the coders that are constructed in the structure of *birbiri* + possessive suffix or *ara* + possessive suffix, or they can present the meaning the action is done mutually, together, without the help of any of these structure, by making use of their own semantic feature. Another point to be noted here is that idioms reflect in a deep structure that there are at least two people/subjects who perform the action contextually and logically, despite the fact that they do not contain morphological reciprocal suffix. The dictionary meaning of most of the idioms, examples of which are given in this study, are explained in the Dictionary of Proverbs and Idioms with the morphological method (with the suffix {-ş}). The remaining idioms are explained by emphasizing that the action is done with at least two people, in this dictionary. This situation strengthens the idea that idioms reflect the lexical reciprocal meaning. The meaning of all the idioms listed has been transferred from this dictionary; The examples given were formed by the researcher by considering the syntax and grammar rules of Turkish.